

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 1991–2008 РОКАХ

Вадим ОЛІЯРНИК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України

Стаття присвячена результатам археологічних досліджень, які проводились археологами Львівського університету в період незалежності. На основі джерельного матеріалу (звіти експедицій) та праць самих археологів, здійснено аналіз низки пам'яток археологічних культур, носії яких проживали на території Західної України.

Ключові слова: Львівський університет, археологічні дослідження, археологічні пам'ятки, поселення.

Характерною рисою початку 90-х рр. стало зникнення тиску зі сторони офіційних органів держави, що стало поштовхом для створення нової наукової літератури позбавленої ідеологічного забарвлення. У цей період у розвитку археології Львівського університету вагому роль відіграють польові дослідження, які розкривають невідомі сторінки походження українського народу. В свою чергу вони є основою для написання ґрунтовних праць та виховання молодого покоління археологів.

90-ті рр. слід відмітити як особливо плідні для розвитку археології на історичному факультеті. В цей час кафедру очолював Микола Пелешин (1989–1999 рр.) – фахівець з історії і культури Карпато-Волинського регіону України в первісну епоху. Особливе місце в дослідницькій роботі археолога посідало вивчення етнокультурної ситуації на території Волині, якому він присвятив свою кандидатську¹, а згодом і докторську² дисертації. Сам дослідник виділяв два основні напрямки археологічних досліджень Львівського університету: розкопки пам'яток неоліту-енеоліту та дослідження пам'яток ранньослов'янської та княжої доби.

Проведені археологічні розкопки в 1991 р. неподалік м. Винники, як і в с. Гончари (1983 р.) (Пустомитівський р-н), засвідчують однаковість знайденого викопного матеріалу. Це дає підстави говорити про спорідненість общин що тут жили. Отримані дані доводять, що територія між верхньою течією Західного Бугу та Дністра була заселена носіями культури лінійно-стрічкової кераміки. Своім корінням населення сягає Середнього Подунав'я, але в силу різних обставин воно переселилось на північ від Карпат. Дослідження показали, що неоліт на Північному Прикарпатті і Західній Волині існував протягом V – першої пол. IV тис. до н. е., а територія між Зх. Бугом та Дністром була заселена племенами лінійно-стрічкової кераміки³.

Наступні розкопки вченого були позначені відкриттям поселень мідного віку (сер. IV – кін. III тис. до н. е.). На території досліджуваній М. Пелешиним

(Карпато-Волинський регіон) мідний вік представлений носіями лендельської культури, лійчастого посуду та трипільської, згодом появляються викопні рештки культур кулястих амфор і шнурової кераміки. Протягом першої половини 90-х рр. археолог дослідив багаточислове поселення біля с. Добрячин (урочище “Макарова гора”) (Сокальський р-н) та згаданого вже с. Гончари, де існувало неолітичне поселення. Комплекс посуду представлений тонкостінними грушовидними чашами, конічними мисками та іншими предметами кераміки вказував на приналежність пам’яток до лендельської культури⁴. М. Пелещишин встановив, що поселення біля с. Добрячин відноситься до початкового етапу розселення представників лендельської культури у Західному Побужжі (друга пол. IV тис. до н. е.) і за часом існування відповідає ще одному поселенню біля с. Зимне біля Володимир-Волинська. Вивчення цих поселень показало, що вони були невеликі і складались з одного-двох жител. Це наводить на думку, що основною соціальною формою життя носіїв лендельської культури була велика сім’я⁵. Найраніше лендельські общини, на думку М. Пелещишина, з’явилися у середині IV тис. до н. е. спочатку на Зх. Побужжі. Згодом вони продовжували розселятися далі на схід, у межиріччя Стиру і Горині, де проживали до кін. IV тис. до н. е. Пізніше їх змінили у межиріччі Стиру і Горині пізньотрипільські племена, а у Західному Побужжі і Верхньому Подністрів’ї племена культури лійчастого посуду⁶.

У 1992–1993 рр. археологічною експедицією Львівського університету проводились розкопки на території майбутнього житлового мікрорайону “Долинний” м. Червоноград. Знайдений археологічний матеріал часу неоліту був скромним і являв собою фрагменти лише двох посудин. Однак вже за цими зразками М. Пелещишин зумів визначити їхню приналежність до культури населення лійчастого посуду і їхнє переміщення в межах заплави Зх. Бугу і Рати⁷.

Дослідження етнокультурних процесів на території Галичини і Волині також лежить в межах наукової тематики Дениса Козака. Об’єктом дослідження археолога стали пам’ятки липицької, пшеворської та зарубинецької культур (Гриневичі Великі на Зх. Бузі, Рахни на Пд. Бузі), а також на Волині (Хорів, Хрінники, Боратин). Вивчення цих пам’яток проводилось вченим у контексті розвитку пшеворської культури, як завершального етапу її еволюції в Подністрів’ї⁸.

З поміж досліджуваних пам’яток виділяється поселення неподалік с. Хрінники, досліджуване рятівними археологічними експедиціями (1993–2003 рр.) під керівництвом Д. Козака. Десятирічні дослідження дали змогу ґрунтовно дослідити пам’ятку, яка представлена різними епохами: періоду енеоліту-бронзи, ранньозалізного віку, поморсько-кльошової, зубрицької та вельбарської культур, а також ранньослов’янським часом та періодом княжої доби. Особливістю пам’ятки була територіальна невиділеність культур на ній, а також їхнє розташування по всій площі об’єкту, що створювало додаткову складність при дослідженні. За десять років відкрито ряд предметів енеоліту-бронзи, ранньозалізного віку, 16 споруд поморсько-кльошової культури, 11 будівель

житлового і господарського характеру зубрицької культури, 9 жител луки-райковецької та близько 50 об'єктів княжої доби. Судячи з віднайдених тут у великій кількості побутових речей періоду енеоліту, дослідник висловив думку про існування тут общин лендельської культури. Цінною для дослідження господарського життя тутешнього населення є амфора з намальованим на ній ралом ("демидівське рало"). Виявлений предмет повністю перевертає погляд польських археологів на устрій життя цих племен. Ставав незаперечним факт ведення орного господарства, поряд з мотичним господарством у лендельських племен⁹. Наукова цінність знайденого рала, на думку археолога, значно зростає при розгляді його в цілісності зв'язків лендельської і трипільської культур. Дивлячись на те, що пам'ятки лендельської культури за часом співпадають з середнім етапом трипільської культури, то можна з певністю говорити про присутність тісних контактів між лендельськими і трипільськими общинами, що викликало в майбутньому поглинання в 3х. Волині трипільською культурою лендельської.

З огляду на велику територію поселення та на виявлені тут великі комплекси речей побуту характерні для вельбарської культури, дослідник висуває гіпотезу про перебування тут протягом довгого часу носіїв вельбарської культури. Д. Козак припускає, що поселення у Хрінниках було великим торгово-економічним і політичним центром готів на Волині¹⁰. На підтвердження цієї гіпотези вчений вказує й на велику кількість споруд значних розмірів (22 житла і 25 господарських об'єктів), що було характерним для будівництва жител у цих народів. У матеріальній культурі вельбарських племен на території України дослідник виділяє елементи черняхівської та пшеворської культур, які появились внаслідок взаємодії вельбарських та пшеворських общин на територіях, що зазнали впливу провінційно-римської культури¹¹.

Однією з етноконтактних зон між германцями і слов'янами було Волино-Подільське пограниччя, зокрема Вороняцьке нагір'я. Для цього регіону також характерними є пам'ятки вельбарської культури, які з'являються на території Західної Волині вже в II ст. н. е.

В результаті проведених досліджень на багатошаровому поселенні Накваша-I (1998 р.) під керівництвом Ярослава Онищука, було відкрито найбільш західне на слов'янських теренах вельбарське поселення. До цього часу вважалось, що германські племена обійшли цей регіон східною частиною Кременецького кряжу (Рудка, Кобилля, Вікнини Великі, Костянець)¹².

Багатою на археологічний матеріал була експедиція здійснена 2002 р. під керівництвом Я. Онищука до багатошарового поселення вельбарської культури Дудин-II (с. Дудин, Бродівський р-н, Львівська обл.)¹³. Викопний матеріал, окрім кераміки, представлений виробами зовсім нерядового значення, до яких відноситься фібула (бронза), пряжка (бронза) та підвіска (золото). Підвіска-кулон IV ст. – унікальна за способом виготовлення і походженням. Технологія виготовлення (з високоякісного золота) свідчить про потрапляння даного виробу в середовище готів з досить розвинутого регіону Римської імперії.

Знайдення предметів римською походження виділяє пам'ятку (Дудин-II) з поміж інших пам'яток даного періоду і вимагає подальшого ґрунтовного дослідження багатого на артефакти культурного шару.

Таким чином, результати досліджень на поселеннях Накваша-I та Дудин-II, не тільки поновили джерельну базу у вивченні населення вельбарської культури, а й внесли корекцію у прийняті в науці межі поширення германських племен.

В низці археологічних культур, що мали місце в Пн. Прикарпатті та Зх. Волині, вагоме місце належить висоцькій культурі, яка існувала тут між епохою бронзи та раннього заліза і мала велике значення для етногенезу слов'ян.

З сер. 90-х рр. відновилися дослідження пам'яток висоцької культури в межириччі Зх. Бугу та Ікви. Початок археологічних робіт ознаменували знахідки здійснені у 1995 р. на трасі газопроводу між смт Підкамінь (Бродівський р-н, Львівська обл.) та м. Почаїв (Кременецький р-н, Тернопільська обл.) і на трасі нафтопроводу "Дружба". Перша пам'ятка була розташована поблизу с.Титильківці (Бродівський р-н) і являлась багатошаровим поселенням з характерними фрагментами висоцької культури (ліпна кераміка тюльпаноподібної форми з підвінцевими проколами, валики з пальцевими защипами)¹⁴. Інші пам'ятки були виявлені в с. Підлисса (Золочівський р-н, Львівська обл.) та у сс. Тербіж та Глушин (Бродівський р-н)¹⁵.

В наступні роки було проведено дослідження вищенаведеної пам'ятки в с. Підлисса та сс. Накваша і Суховоля (Бродівський р-н) двома групами наукових працівників Львівського університету (1-а – М. Пелешин, В. Касюхнич, Р. Берест, Я. Онишук; 2-а – Р. Чайка, П. Довгань)¹⁶. Виявлені культові захоронення, за способом поховання, дозволили віднести пам'ятки до висоцької культури. Фахівець з даної проблематики Микола Бандрівський зазначає, що перезахоронення черепів чи інших частин тіла являлось у носіїв висоцької культури частиною обряду, яка пов'язана з уявленнями населення висоцької культури про життя людини після смерті. У 2000 р. здійснені рятівні розкопки поховальної пам'ятки в с. Накваша під керівництвом Я. Онищука підтвердили наявність групового поховання з семи осіб. Вчений висловив припущення, що дана пам'ятка виникла внаслідок здійснення насильницьких дій над людьми, над якими пізніше вчинили властивий для висоцького населення обряд пошкодження скелетів¹⁷.

Велику частину свого наукового життя дослідженню пам'яток висоцької культури присвятила Лариса Крушельницька. Окрім вивчення вже відомих, дослідниця відкривала і досліджувала нові.

З 1995 р. Л. Крушельницька була науковим керівником Західно-подільської гальштатської археологічної експедиції, що займалась розкопками одного з найбільш ранніх могильників висоцької культури неподалік с. Петриків на Тернопільщині. В період з 1995 по 1998 р. відкрито 148 поховань, які датуються XII–VII ст. до н. е.¹⁸

Цікаве дослідження з проблеми поховань у висоцькій культурі провели Л. Крушельницька і М. Бандрівський. В опублікованій статті в “Записках НТШ”, вчені, на основі змін в способі захоронення населення висоцької культури, виділили ранній, середній і пізній періоди її розвитку. Зміни що відбулися, на думку авторів, були пов’язані з поглибленням зв’язків носіїв висоцької культури з народами Центрально-Східної Європи¹⁹.

Масштабні археологічні дослідження 90-х рр. з вивчення етнографічного регіону Розточчя були проведені М. Пелешишином. Велика частина розкопок здійснювалась на території Яворівщини в рамках госпдоговірних програм, які проводились в місцях діяльності підприємства “Сірка”, на території будівництва водосховищ та інших об’єктів. Таким чином було досліджено ряд поселень біля сіл Черчик, Наконечне Друге, Віжомля, Тарнавиця²⁰. Отримані матеріали з поселень засвідчили їхнє відношення до пізнього етапу висоцької культури (IX–VI ст. до н. е.), а сама територія Розточчя була одним з найбільш заселених районів висоцької культури. В межах етнографічного регіону Розточчя, багатого на археологічні пам’ятки висоцької культури, М. Пелешишин виявив також поселення, які за дослідженим викопним матеріалом були дуже близькі до черняхівської культури. Мешканці древніх поселень біля сіл Шкло, Тарнавиця, Черчик у своєму побуті користувалися речами близькими до провінційно-римських (гончарний посуд, бронзові і залізні фібули). Вчений припустив, що це населення могло представляти собою невеликі групи пшеворської культури, які мігрували сюди з Верхнього Подністров’я і злились з населенням черняхівської культури²¹.

Відкриті під час археологічних розкопок у Свіржі 2001 р. житло і господарські споруди та отриманий з них викопний матеріал підтверджували одношаровий характер поселення, його приналежність до пізнього етапу існування черняхівської культури (кін. IV ст. н. е.). Основними знахідками при дослідженні Свіржського поселення є кераміка (горщики, миски, піфоси), а наявність на невеликій території двох гончарних майстерень свідчить про вузькоспеціалізований характер поселення по виготовленню гончарних виробів, які на відміну від інших поселень черняхівської культури вироблені на гончарному колі. Дивлячись на те, що для черняхівських поселень в районі Верхнього Подністров’я і Західного Побужжя (Ріпнів II, Ріпнів III, Неслухів, Тарасівка, Чижиків, Черепин та ін.) характерною є ліпна і гончарна кераміка, то кераміка з поселення у Свіржі має виключно гончарний характер виробництва. На основі цього Л. Крушельницька припустила існування локального варіанту черняхівської культури у Верхньому Подністров’ї. Дослідниця також висловила думку про багатоетнічний характер черняхівської культури, якщо враховувати думку деяких дослідників про те, що пам’ятки кін. IV–V ст. н. е. у Верхньому Подністров’ї є перехідними від черняхівської культури до ранньослов’янських пам’яток і є початком зародження ранньослов’янської етнокультурної спільноти²².

Археологічні дослідження Львівського університету представлені також знахідками пам'яток липицької культури.

Так, під час дослідження околиць літописного Звенигорода та території біля с. Ганачівка (Перемишлянський р-н, Львівська обл.) у 1998 р. було виявлено залишки селища липицької культури (урочище "Галайків кут"). Не дивлячись на переважання ліпного посуду із загального числа кераміки (близько 90%), все ж простежується перехід до його виготовлення на гончарному крузі, що свідчить про інтеграцію носіїв липицької культури в нове середовище²³.

У 2001 р. під керівництвом Л. Крушельницької проводились археологічні розкопки на пам'ятці липицької культури біля с. Заліски в урочищі ("На кінці"). Здобутий матеріал, який був представлений не лише предметами кераміки, але й металевими виробами (бронзові фібули зарубинецького типу), дозволив датувати пам'ятку сер. – другого пол. I ст. н. е.²⁴

Певну увагу питанням липицьких пам'яток приділив Д. Козак. В процесі дослідження поселень та поховань в Звенигороді, Підберізцях та Гриневі він вказав на наявність в одних і тих же об'єктах липицьких, зарубинецьких і пшеворських елементів, зокрема в поховальному обряді. На основі порівняння пам'яток висловлювалась думка про співіснування липицької і пшеворської культури. Такого ж характеру було поселення відкрите 1996 р. Я. Онищуком біля с. Попівці (Бродівський р-н). Обидва досліджені житла були представлені предметами як липицької так і предметами пшеворської і зарубинецької культур²⁵. Однак Л. Крушельницька не погоджується з думкою Д. Козака, про визначальну роль асиміляційних процесів, які спричинили утворення нової культури – підоснови черняхівської²⁶. Тому виникає потреба в подальшому дослідженні пам'яток змішаного типу у Верхньому Подністров'ї, зокрема поселення в с. Стрілки (відкрите у 2001 р.).

Такої ж думки дотримувався Володимир Цигилик. Спільне проживання на поселенні (в нашому випадку Стрілки) кількох культурних груп призводить до появи інтеграційних процесів, проте, як твердить дослідник, не можна до кінця говорити про втрату ознак попередніх і витворення нової археологічної культури²⁷. В наступні роки (2003–2007) дослідження цього поселення проводились під керівництвом саме цього дослідника. Проведений аналіз пам'яток показав, що в перших століттях нашої ери на теренах Верхнього Дністра окрім праслов'янського зарубинецького населення, що прибуло сюди з Полісся, тут проживали й дакійські племена липицької культури, які прийшли сюди під тиском римлян. Поселення Стрілки разом з поселеннями в Ремезівцях, Липівцях, Підберізцях та Зубрі відносяться до одного типу пам'яток, які об'єднані в Гологірську групу пам'яток на основі якої в майбутньому витворилась черняхівська культура (III – поч. V ст. н. е.) – підоснова праслов'янської спільноти²⁸.

Ще один напрямок у археологічній науці Львівського університету був представлений дослідженнями пам'яток ранньослов'янського та княжого періоду (V–XIII ст.). Археологічні роботи на пам'ятках даного періоду проводили

М. Пелешин, В. Рудий та Р. Берест. Розпочаті у 1986 р. масштабні розкопки на Яворівщині (регіон Розточчя) отримали своє продовження і в 90-х рр. Варто наголосити, що невивченість етнографічного регіону Розточчя лежала в рамках залісненості цієї території, а також його приналежності до військового полігону, тому його дослідження було важливим для вивчення історії цього краю та доповнення етнокультурної картини даного періоду взагалі.

В результаті масштабних систематичних робіт кінця 80-х – початку 90-х роках було досліджено десятки поселень в цьому регіоні. Серед вивчених пам'яток виділимо поселення VIII–X ст. поблизу сс. Салаші, Грушів, Черчик та хутора Стині, що біля Новояворівська. Виявлений під час розкопок багатий культурний шар свідчив про густозаселеність регіону Розточчя. Однотипні невеликі селища, що склалися з одного-двох дворич, досить відрізнялись від тих поселень, які були виявлені між Зх. Бугом та Придністров'ям. Причину такого компактного проживання дослідники убачали в несприятливих природних умовах. Господарство і побут жителів цього краю носили чіткі східнослов'янські риси²⁹.

У 1992 р. було виявлено велике поселення (понад 100 жител X–XII ст.) біля с. Черчик (урочище “Михайлів кут”). Знайдені шматки обпаленого каменю, попелу та залізного шлаку засвідчили виробничий характер цього поселення. Подібні риси мали селища X–XIII ст., які локалізувались на території сучасних сс. Прилбичі та Оселя (Яворівський р-н, Львівська обл.) і спеціалізувались на виплавці заліза з болотної руди. Спеціалізовані центри з виплавки заліза існували й в інших поселеннях знайдених поблизу сс. Віжомля і Чолгін (Яворівський р-н), що свідчить про вузькоспеціалізований характер виробництва і їхнє відокремлення від селищ, подібно як це відбулося в інших регіонах³⁰.

Важливе місце в науковій діяльності дослідників зайняло дослідження давньоруського городища з літописною назвою “Ворота”. Виявлене внаслідок розвідувальних робіт у 1991 р. на пд.-сх. від с. Вороблячин, воно представляло собою укріплене городище (згадка про нього у Галицько-Волинському літописі від 1264 р., як невіддалене місце битви князя Шварна Даниловича). Свідченням його оборонного статусу стали залишки захисних укріплень пам'ятки. Розкопки, які були продовжені тут у 1996 р. дали багатий археологічний матеріал у вигляді пряжок, фібул, сокир, ножів, наконечників стріл датованих XI–XIII ст. На основі археологічного матеріалу зібраного під час розкопок на Яворівщині, В. Рудий захистив кандидатську дисертацію з історії Перемишльської землі, невід'ємною частиною якої було Розточчя³¹. Матеріали досліджень середньовічної історії цього регіону вчений виклав у ряді статей³².

З 2003 р. В. Рудий займався дослідженням територій де розміщувались маєтності Івана Виговського, а саме сс. Руда та Йосипівка. Знайдені фрагменти посуду, виробів зі скла та інших предметів побуту свідчать про високий культурний рівень верхів тогочасного суспільства, зокрема родини Виговських³³. Серед наукової

спільноти точаться суперечки про місце поховання гетьмана. За однією з версій, тіло поховане в склепі церкви Воздвиження Чесного Хреста в с. Йосиповичі³⁴. Спробу знайти підтвердження цієї гіпотези В. Рудий зробив під час розкопок в даному селі, однак це питання залишається відкритим дотепер.

В період 1997–1998 рр. Р. Берестом та В. Рудим було проведено дослідження середньовічних городищ біля сс. Підгородище, Мостище та Рокитне (Яворівський р-н, Львівська обл.)³⁵. Зруйнований культурний шар було важко ідентифікувати, однак окремі знахідки на основі аналогій співпали із знахідками на городищах біля сс. Страдч та Домажир (Яворівський р-н), що дозволило визначити вік поселень. Окрім того, знайдені речі культового призначення висувають ймовірність існування тут культового закладу³⁶.

Вагомим доробком в дослідницькій роботі Р. Береста було вивчення середньовічних монастирів, зокрема монастирського комплексу в Уневі (2000–2005 рр.). Досліджуючи його територію за результатами польових робіт було виявлено, що нижню межу пам'ятки слід вести не з XIV ст., про що є згадки в джерелах, а з XI ст.³⁷ Впродовж кількох сезонів вдалося виявити кілька земляних жител та оборонних споруд. За підсумками археологічних досліджень 2005 року фортифікаційних споруд городища в Уневі було з'ясовано, що найбільш активно нівелювання оборонного рову городища відбувалося у XVII–XVIII ст., що свідчить про період найбільшої активності монастиря³⁸.

Вивчення монастирських комплексів на території Західної України доповнюють дослідження Наталії Білас. Очоливши у 2004 р. археологічну експедицію дослідниця провела дослідження давнього Святооунфріївського монастирського комплексу на території Старого Збарзького замку. Проведений аналіз рухомого матеріалу, який представлений фрагментами горщиків, мисок, кахлів та металевими предметами дав можливість вести початковий відлік його функціонування від XII ст. та його занепаду у XVIII ст.³⁹

Опрацювання проблеми ранньослов'янської археології та археології Києворуської доби залишається одним з провідних напрямків діяльності Інституту археології Львівського університету. В межах заснованої у 2000 р. установи лежить розробка кількох тем, зокрема: “Етногенез слов'ян”, “Походження та становлення середньовічних міст в західноукраїнському регіоні”, “Етнокультурні та державотворчі процеси в I – на поч. II тис. н. е. в Українському Прикарпатті”.

З 1990 р. дослідженням проблеми раннього середньовіччя на базі Пліснеського городища займалася археологічна експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ під керівництвом Михайла Филипчука, але з переходом вченого на посаду директора Інституту археології Львівського національного університету ім. І. Франка, дослідження цієї пам'ятки великою мірою перейшло в рамки наукової роботи цієї установи. Отримані результати досліджень дозволили виділити два періоди розвитку цієї пам'ятки: слов'янський (VIII–X ст.) та давньоруський (XI–XIII ст.)⁴⁰

У 2000 р. в результаті проведених рятивних робіт на місці “бульдозерної траншеї 1983 р.” та другої оборонної лінії виявлено залишки 17 об’єктів житлового, господарсько-виробничого та військового характеру. Більша частина з них датована XI–XII ст., окремі відносяться до IX–X ст., що відповідно відносять їх до давньоруського та слов’янського періодів розвитку Пліснеська⁴¹.

На даний час головними об’єктами досліджень Інституту археології Львівського університету є ранньосередньовічні городища на території Прикарпаття та Волині. Так, за останні кілька років на території Українського Прикарпаття проведено археологічні розвідкові роботи в басейні р. Гнила Липа (під керівництвом М. Филипчука), в результаті чого було виявлено більше двадцяти пам’яток серед яких: сім селищ I–IV ст. н. е., 10 селищ V–VII ст., чотири селища і одне городище VIII–X ст. Багатий археологічний матеріал було виявлено під час рятивних рекультиваційних робіт в межах урочищ Оленин парк, Середгороддя та Погреби (територія літописного Пліснеська). Тут виявлено залишки трьох наземних (XII–XIII ст.) і двох заглиблених (X–XI ст.) жител, два ‘рунтови кремаційні поховання X–XI ст., варязький кенотаф XI ст., оборонні та культові споруди слов’яно-руського часу⁴².

Розвідковими роботами, які були проведені на Волянському городищі у 2000 р. започатковане дослідження Буського археологічного комплексу експедицією Інституту археології під керівництвом Петра Довганя. Стаціонарні археологічні дослідження, що проводились тут останні кілька років, дали можливість встановити три періоди діяльності літописного Бужська (слов’янський – X ст., киево-руський – XI–XIII ст. та пізньосередньовічний – XVI–XVII ст.). На дослідженій території за цей час виявлено 78 об’єктів наземного і заглибленого типу, а також близько 10 тисяч артефактів, серед яких – колекції горщиків X–XII ст., господарські, побутові, ювелірні вироби з кістки, каменю, скла, заліза та кольорових металів. Не стала винятком й експедиція 2007 р. За час дослідження частини Великого городища, було з’ясовано планувальну структуру зазначеної частини міста. В межах віднайдених 5 заглиблених і 5 наземних об’єктів археологи виявили багатий культурний шар. Знахідкою сезону можна назвати майстерно орнаментовану мідну лунницю, що свідчить про високий рівень розвитку ремесла і торгівельних зв’язків давніх бужан⁴³.

Проблема дослідження ранньослов’янських поселень залишається однією з центральних в науковому житті М. Филипчука. У 1996 р. археолог захистив кандидатську дисертацію на тему “Слов’янські поселення VIII–X століть в Українському Прикарпатті”⁴⁴. На основі отриманих археологічних матеріалів з городищ вчений аргументовано вказує на початок державотворчих процесів в Українському Прикарпатті протягом VIII–X ст. на всіх ієрархічних рівнях: від найменших ланок тогочасного суспільства (сім’ї) до формування регіонального міжплемінного центру.

Лише в кількох городищах, що існували на завершальному етапі I тис. н. е., як твердить М. Филипчук, була досить розвиненою планувальна структура, що свідчить про зародження полісної системи. Вони були найбільшими за площею

укріпленими поселеннями, які обносились складною системою валів та ровів з численними в'їздами⁴⁵. Добрим прикладом такого типу пам'яток є Плісеське городище, укріплена площа якого сягала 350 гектарів. Лінії захисту виходили на внутрішні, щодо головної пам'ятки схили, заплави і долини. Аналогічна топографія оборонної структури властива для ряду городищ Прикарпаття (Стільсько, Підгороддя, Ганачівка, Солонсько)⁴⁶. На основі цих даних археолог довів можливість утворення полісної структури тогочасного суспільства, а відтак закладення основ держави в Прикарпатті.

Окремої уваги заслуговує проблема дослідження давньоукраїнського городища біля с. Листвин (Дубнівський р-н, Рівненська обл.). Вивченням цієї унікальної пам'ятки з 1972 р. по 1997 р. займався завідувач Археологічного музею Львівського університету Роман Чайка. Археолог дослідив різні сторони життя даного поселення, серед яких: житлова інфраструктура городища⁴⁷, його торгівельні зв'язки⁴⁸. Окреме місце було відведено розкопкам в його околицях. Описано і частково досліджено городища в Жорнові, Мирогощі, Варковичах та Острові⁴⁹. За час розкопок тут було зібрано різноманітний археологічний матеріал, який свідчив про переважаючу роль сільського господарства в житті і побуті поселенців. Про інтенсивність його ведення ми можемо судити хоча б з кількості знахідок, які переважають знахідки виявлені в Галичі і Звенигороді чи літописному Плісеську⁵⁰.

Виявлені в Листвині вироби прикладного мистецтва (лунниці) з бронзи виготовлені технікою лиття по основі моделі. За способом орнаментации вони були дуже подібними до знахідок з Плісеська і Звенигорода (відносяться до X–XI ст.), тому дослідник припустив, що їх виготовлення було справою рук одного майстра. Це в свою чергу доводить факт тісних культурних і торгівельних зв'язків між городищами⁵¹. Методом співставлення листвинської кераміки із керамікою з трьох будівельних горизонтів у Звенигороді і двох горизонтів у Судовій Вишні, дослідник визначив три хронологічні фази існування городища у Листвині, а саме: друга пол. X ст. – поч. XI ст.; перша пол. XI ст. та третя чверть XI ст.⁵² До кінця невідомо з яких причин городище припинило своє існування, утім висловлюється думка, що на зміну Листвинському городищу було побудоване в кількох кілометрах на схід нове, яке розташувалось на правому березі р. Збитенка⁵³.

Отже, на початку 90-х рр. розпочався новий етап у розвитку археологічної науки Львівського університету. Археологічні дослідження, які велися науковцями в період незалежності, представлені пам'ятками різного типу культур населення Пн. Прикарпаття, Галичини та Зх. Волині, що дало змогу нагромадити багатий археологічний матеріал, який становить важливу джерельну базу для вивчення минулого населення Західної України.

ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF LVIV UNIVERSITY IN 1991–2008

Vadym OLIYARNYK

Ivan Franko University of Lviv, Department of Contemporary History of Ukraine

The article is devoted to the results of archaeological researches which were conducted by the archaeologists of Lviv University in the period of independence. On the basis of a source material (reports of expeditions) and works of archaeologists the analysis of opinions concerning archaeological cultures is carried out.

Key words: Lviv University, archaeological researches, settlements.

¹ Пелещишин Н. Древнее население Западной Волыни в III тыс. до н. э. (культура воронковидных сосудов): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. истор. наук / Николай Пелещишин – Киев, 1967. – 16 с.

² Пелещишин Н. Население Западной Волыни и его этнокультурные связи (середина V – середина III тыс до н. э.): автореф. дис. на соиск. учен. степ. док. истор. наук : 07. 00. 04 / Николай Пелещишин – Киев, 1989. – 32 с.

³ Пелещишин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. / Микола Пелещишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 9–10.

⁴ Пелещишин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. / Микола Пелещишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 11.

⁵ Пелещишин М. Поселення лендельської культури біля с. Хорова у Середньому Погоринні / Микола Пелещишин, Олександр Позіховський // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 1998. – Вип. 3. – С. 78.

⁶ Пелещишин М. Поселення та могильник в Голишеві і деякі проблеми періодизації лендельської культури на Західній Волині / Микола Пелещишин // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 78.

⁷ Пелещишин М. А. Звіт “Суцільна розвідка на виявлення історико-археологічних пам’яток на території нового житлового мікрорайону “Долинний” в м. Червонограді Львівської обл.” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1992. – С. 3–5.

⁸ Козак Д. Етнічна історія Волині й Галичини в ранньоримський час / Денис Козак // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 322–345.

⁹ Козак Д., Прищеп Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам’ятки археології на Хрінницькому водоймищі) / Денис Козак, Богдан Прищеп, Віталій Шкоропад – Київ, 2004. – С. 8–9.

¹⁰ Козак Д., Прищеп Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам’ятки археології на Хрінницькому водоймищі) / Денис Козак, Богдан Прищеп, Віталій Шкоропад – Київ, 2004. – С. 109–110.

¹¹ Козак Д., Прищеп Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам’ятки археології на Хрінницькому водоймищі) / Денис Козак, Богдан Прищеп, Віталій Шкоропад – Київ, 2004. – С. 112.

¹² Пелещишин М. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Проблеми історії населення Вороняцького вододільного хребта в I-му тисячолітті до нашої ери” (археологічні дослідження висоцької культури). // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1998. – С. 18–23.

- ¹³ Онищук Я. Фізико-хімічні дослідження металевих виробів з поселення Дудин-II на Волино-Подільському пограниччі (за матеріалами розкопок 2002 р.) / Ярослав Онищук // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 67–71.
- ¹⁴ Онищук Я. Археологічні розвідки на Брідщині // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. / Ярослав Онищук – Львів, 1996. – С. 60.
- ¹⁵ Онищук Я. З історії дослідження пам'яток висоцької культури в межиріччі Західного Бугу та Ікви / Ярослав Онищук // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 287–288.
- ¹⁶ Пелещишин М. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Проблеми історії населення Вороняцького вододільного хребта в I тисячолітті до нашої ери” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1997. – С. 14–19.
- ¹⁷ Онищук Я. З історії дослідження пам'яток висоцької культури в межиріччі Західного Бугу та Ікви / Ярослав Онищук // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 289–290.
- ¹⁸ Бандрівський М. Лариса Крушельницька: 50 років в українській археології / Микола Бандрівський // Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 106.
- ¹⁹ Бандрівський М., Крушельницька Л. Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) / Микола Бандрівський, Лариса Крушельницька // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Вип. 235. – С. 193–247.
- ²⁰ Пелещишин М. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Археологічні дослідження історико-культурних пам'яток на території Язівського родовища сірки Яворівського державного підприємства “Сірка” Яворівського р-ну Львівської обл.” за 1994 рік // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1994. – С. 4–11.
- ²¹ Пелещишин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. / Микола Пелещишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 16–17.
- ²² Крушельницька Л. І. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження поселення черняхівської культури біля села Свірж Перемишлянського району та двошарового поселення липицької культури біля села Заліски Жидачівського району Львівської області” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2001. – С. 26–38.
- ²³ Пелещишин М. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Історія і культура давнього населення Звенигородської землі (VI–XIV ст.)” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1998. – С. 7–11.
- ²⁴ Крушельницька Л. І. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження поселення черняхівської культури біля села Свірж Перемишлянського району та двошарового поселення липицької культури біля села Заліски Жидачівського району Львівської області” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2001. – С. 64–75.
- ²⁵ Онищук Я. Пам'ятка перших століть нової ери Попівці IV у верхів'ях р. Ікви / Ярослав Онищук // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 188–189.
- ²⁶ Крушельницька Л. І. Звіт про підсумки роботи по науково-дослідній темі “Історико-археологічне дослідження поселення черняхівської культури біля села Свірж та поселення біля села Стрілки Перемишлянського району Львівської області в охоронній зоні нафтопроводу “Дружба” за 2002 рік” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2002. – С. 27.
- ²⁷ Цигилик В. М. Звіт про науково-дослідну роботу за 2007 рік “Історико-археологічне дослідження поселення черняхівської культури Стрілки III–IV біля села стрілки Перемишлянського району Львівської області в охоронній зоні нафтопроводу “Дружба” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів. – С. 14–15.
- ²⁸ Цигилик В. М. Звіт про підсумки роботи по науково-дослідній темі “Історико-археологічне дослідження поселення кінця першого тисячоліття до нової ери – початку першого тисячоліття

нової ери біля села Стрільки Перемишлянського району Львівської області в охоронній зоні нафтопроводу “Дружба” за 2003 рік” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2003. – С. 36–39.

²⁹ Пелешин М., Касюхнич В. Ранньослов’янські та давньоруські селища на Розточчі / Микола Пелешин, Володимир Касюхнич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип. 27. – С. 5–23.

³⁰ Пелешин М., Касюхнич В. Ранньослов’янські та давньоруські селища на Розточчі / Микола Пелешин, Володимир Касюхнич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип. 27. – С. 22.

³¹ Рудий В. А. Перемишльська земля (IX–XIV ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. істор. наук. / Василь Ананійович Рудий – Львів, 1998. – 14 с.

³² Рудий В. Етнічна окраїна в пошуках державності: Перемишльська земля в середньовічній Східній Європі / Василь Рудий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 17–44; Города та укріплені пункти Перемишльської землі в системі оборони Руської держави // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 6. – С. 139–161.

³³ Рудий В. А. Звіт про підсумки науково-дослідної роботи по темі “Історико-археологічне дослідження території родового фільварку гетьмана України Івана Виговського та церковного двору в селі Руда Жидачівського р-ну Львівської обл.” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2003. – С. 38.

³⁴ Рудий В. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження території середньовічного монастиря Воздвиження Чесного Хреста та його околиць біля села Йосиповичі Стрийського району Львівської області.” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2002. – С. 23–24.

³⁵ Погоральський Я. Пам’ятки доби Київської Русі у дослідженнях археологів Львівського університету / Ярослав Погоральський // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 146.

³⁶ Берест Р. Дослідження городищ біля сіл Городище і Мостище / Роман Берест // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 1998. – Вип. 3. – С. 27–28.

³⁷ Берест Р. Я. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження Унівського середньовічного монастиря Перемишлянського р-ну Львівської обл.” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2000. – С. 15–17.

³⁸ Берест Р. Я. Звіт про підсумки роботи по науково-дослідній темі “Історико-археологічне дослідження середньовічного Унівського монастиря за 2005 рік.” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2005. – С. 23–24.

³⁹ Білас Н. Святоонофрійський монастир у Старому Збаражі в світлі археологічних досліджень / Наталія Білас // Вісник Інституту археології. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 226.

⁴⁰ Филипчук М. А. Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження древнеруського городища Плісесько Бродівського району Львівської області” // Архів НДЛ-81 історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2000. – С. 17–18.

⁴¹ Филипчук М. Дослідження літописного Плісеська у 2000 р. / Михайло Филипчук // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 206.

⁴² Филипчук М. А. Звіт Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка за 2007 р. // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка.

⁴³ Довгань П. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження / Петро Довгань // Вісник Інституту археології. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 152–153.

⁴⁴ Филипчук М. Слов’янські поселення VIII–X століть в Українському Прикарпатті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук / Михайло Филипчук – Київ, 1996. – 24 с.

⁴⁵ Филипчук М. Державотворчі процеси в Українському Прикарпатті у VIII–X ст. / Михайло Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 64.

- ⁴⁶ Филипчук М. Державотворчі процеси в Українському Прикарпатті у VIII–X ст. / Михайло Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 68.
- ⁴⁷ Чайка Р. Житлові і ремісничі будівлі городища Листвин / Роман Чайка // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 229–253.
- ⁴⁸ Чайка Р. Торгові зв'язки давнього Листвина / Роман Чайка // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 151–155.
- ⁴⁹ Чайка Р. Листвин та його округ / Роман Чайка // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2003. – Вип. 6. – С. 182–195.
- ⁵⁰ Чайка Р. Сільське господарство і промисли Листвинського городища / Роман Чайка // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – Вип. 8. – С. 151.
- ⁵¹ Чайка Р. Вироби прикладного мистецтва з городищ в Листвині / Роман Чайка // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 112.
- ⁵² Довгань П., Чайка Р. Керамічний комплекс з городища Листвин / Петро Довгань, Роман Чайка // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 130.
- ⁵³ Пелещин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. / Микола Пелещин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 19.